

تحلیل عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر کاهش فقر روستایی با تأکید بر فقر غذایی: بخش خلجستان استان قم

مهدی پورطاهری^{۱*}، حسین طالبی^۲، عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^۳

- ۱- استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۳- دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

دریافت: ۸۸/۸/۱۷ پذیرش: ۸۹/۱۰/۱۱

چکیده

یکی از شاخص‌های مهم توسعه پایدار روستایی کاهش فقر است. مبارزه با فقر شرط لزوم دستیابی به توسعه پایدار روستایی می‌باشد. در ایران علی‌رغم تلاش‌های بسیار می‌توان گفت که بسیاری از روستاهای کشور در فقر نسبی به سر می‌برند.

این مقاله به دنبال دست پیدا کردن به برخی از ریشه‌های اقتصادی و اجتماعی فقر روستایی در بخش خلجستان شهرستان قم است. به این منظور فقر خانوارهای نمونه به وسیله شاخص مصرف کالری در نزد ۲۶۵ خانوار از ۱۷ روستا از طریق پرسشنامه ارزیابی و سنجش شده است.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که عوامل اقتصادی در مقایسه با عوامل اجتماعی نقش بیش‌تری در شکل‌گیری فقر در منطقه مورد مطالعه دارند. مجموع عوامل اقتصادی در تحلیل روابط، ۵۴/۵ درصد تغییرات و عوامل اجتماعی نیز در مجموع ۱۴/۵ درصد تغییرات شاخص فقر را توجیه می‌کنند. به نظر می‌رسد که در تدوین برنامه‌های مبارزه با فقر روستایی در منطقه مورد مطالعه، باید مجموعه‌ای از عوامل اقتصادی و اجتماعی در نظر گرفته شوند.

واژه‌های کلیدی: فقر روستایی، شاخص فقر، الگوی بهینه، بخش خلجستان شهرستان قم.

۱- مقدمه

مفهوم توسعه سال‌ها است که در ادبیات توسعه مطرح شده و از زمان طرح آن، تعاریف زیادی از آن ارائه شده است. توسعه پایدار نیز پس از مطرح شدن در دهه ۹۰ میلادی تعاریف بسیاری

به خود دیده که هر کدام از زاویه‌ای خاص مطرح شده‌اند. با بررسی هر یک از این تعاریف می‌توان اثری از فقر، کاهش فقر و فقر روستایی و مبارزه با آن مشاهده کرد. جایگاه مبارزه با فقر و کاهش آن در تعاریف مختلف توسعه، توسعه پایدار، توسعه روستایی و در نهایت، توسعه پایدار روستایی کاملاً مشهود است.

با توجه با مطالب مطرح شده تلاش برای مبارزه با فقر روستایی امری مسلم و قطعی است. صاحب‌نظران علوم گوناگون راه حل‌های متفاوتی برای حل مشکل فقر روستایی یا به حداقل رساندن آن ارائه کرده‌اند که با دقت در اوضاع کنونی روستاها می‌توان به این نتیجه رسید که این الگوها به نتیجه‌ای مطلوب دست پیدا نکرده‌اند. در این راستا تناسب الگوی بهینه کاهش فقر روستایی با شرایط منطقه‌ای، از منظر جغرافیا، امری مسلم و بدیهی است.

با توجه به این امر مهم در این تحقیق تلاش شده است که عوامل و زمینه‌های شکل‌گیری فقر روستایی در منطقه روستایی بخش خلجستان شهرستان قم مورد تدقیق قرار گرفته و سپس الگوی بهینه کاهش فقر ارائه شود. به این ترتیب هدف نهایی این مقاله ارائه الگوی مناسب برای کاهش فقر روستایی در منطقه مورد مطالعه است. در جهت تبیین الگوی مطلوب برای منطقه مورد مطالعه پیش فرض‌های اولیه مبتنی بر مبانی نظری نشان می‌دهد که زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی در تعامل با یکدیگر مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری فقر روستایی محسوب شده ولی زمینه‌های اقتصادی در شکل‌گیری فقر روستایی از اولویت بیش‌تری برخوردارند. در این صورت به نظر می‌رسد ترکیب بهینه ابعاد اقتصادی و اجتماعی با تأکید بر بنیان‌های اقتصادی می‌تواند الگوی بهینه کاهش فقر روستایی در منطقه مورد مطالعه باشد.

۲- مبانی نظری تبیین‌کننده فقر روستایی با تأکید بر فقر غذایی

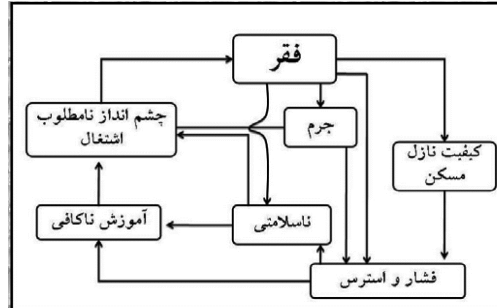
مطالعه متون توسعه نشان می‌دهد که تعاریف مختلفی از فقر ارائه شده ولی در بسیاری از منابع مشخص نشده است که فقر چیست. نویسندگان این آثار، دانستن تعریف فقر را برای خود و خوانندگان مسلم فرض کرده و پنداشته‌اند که بحث در مورد چه چیزی است در حالی که واژه فقر بسیار گیج‌کننده و مبهم است (Hazlitt, 1996). در تعریف فقر همواره اختلاف نظرهای فراوانی بین صاحب‌نظران وجود داشته و دارد. فقر و توانگری نسبت به محیط فیزیکی و

اجتماعی، موقعیت شخصی و نیازهای مادی و فرهنگی شخص یا گروه، مفاهیمی نسبی هستند. بنابراین فقر به هیچ وجه واژه‌ای تک معنایی با مفهومی مطلق نیست (دینی ترکمانی، ۱۳۸۵؛ سایت، ۱۳۷۵) (Bonfiglioli, 2007; Alam and Matma, Ruslan, Edmondo, Nora,) (Ellen, Ervin, 2005; Saches, 2005; World Resources Institute, 2005; به این ترتیب برای برخورداری از منابع مادی و معنوی می‌توان سطح حداقلی را در نظر گرفت که تأمین‌کننده کرامت انسانی باشد (پروین، ۱۳۷۲) (Bhawan, 2001). با این حال تعریف فقر تأثیر مستقیمی بر روش‌های اندازه‌گیری و سیاست‌های توسعه‌ای معطوف به فقر دارد (Bedi and Aline, Marcus, Markus, Nigel, 2006). جدول ۱ به پاره‌ای از تعاریف فقر اشاره دارد.

جدول ۱ تعاریف فقر

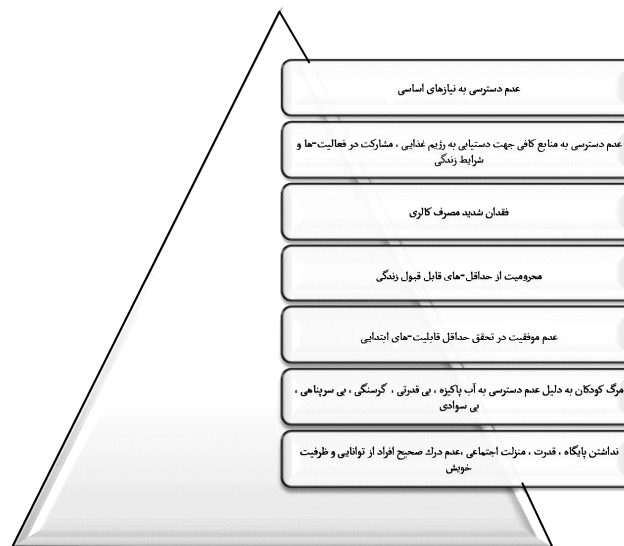
منبع	تعریف فقر
(زاهدی مازندرانی، قاسمیان، ۱۳۸۵)	فقر عبارت است از ناتوانی انسان در برآورده ساختن حد کافی نیازهای بنیادی خود، به منظور رسیدن به یک زندگی آبرومند به عنوان شرط لازم برای رسیدن به کمال
(Yifu Lin, 2006)	فقر چیزی فراتر از عدم تکافوی درآمد یا توسعه انسانی پایین است. فقر همان آسیب‌پذیری، نبود قدرت و ابراز عقیده است.
(راغفر، ۱۳۸۴)	فقیر بودن یعنی گرسنه بودن، نداشتن سرپناه و پوشاک، بیمار بودن و درمان نشدن، بی‌سواد بودن و مدرسه نرفتن، نداشتن شغل، هراس از آینده، از دست دادن کودک به خاطر دسترسی نداشتن به آب پاکیزه
(حسن‌زاده، ۱۳۷۹)	نبود درآمد مناسب و کافی برای فرد یا خانوار برای تأمین نیازهای اساسی به عنوان وضعیت فقر تعریف می‌شود.
(Warf, 2006; World Bank, 2000; Lemmi, 2006)	فقر عبارت از نارسایی در تأمین نیازهای اجتماعی است.
(Srivani, 2000)	فقرا افرادی هستند که قادر به تأمین غذا، پوشاک و مسکن در سطح حداقل نیستند.
(Kotlymov, 2007)	نبود یا کمبود تغذیه، سرپناه و معیارهای قابل قبول در خدمات و فعالیت‌ها
(Warf, 2006)	فقر شرایطی اجتماعی و اقتصادی است که در آن دسترسی به کالاها و خدمات کم‌تر از حد آستانه است. اغلب این آستانه با توجه به درآمد پولی هر خانوار تعریف می‌شود.

این تعاریف فقر را به عنوان یک چرخه معرفی می‌کنند. این چرخه در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱ چرخه فقر (Witherick, 2001)

براساس تعاریف موجود بسیاری از محققان فقر را به دو دسته فقر مطلق یا اولیه و فقر نسبی یا ثانویه تقسیم می‌کنند. فقر اولیه به این معناست که خانوارها توانایی تأمین حداقل نیازهای تغذیه برحسب ارزان‌ترین انواع مواد انرژی را ندارند. فقر ثانویه مرحله‌ای است که نیازهای اساسی و اولیه خانوار برآورده می‌شود، اما نیازهای ثانویه مانند آموزش کافی تأمین نمی‌شود (پروین، ۱۳۷۲). برای فقر مشخصه‌های متعددی در نظر گرفته شده که در تعریف فقر نیز به آن پرداخته شده است. شکل ۲ به طرح پاره ای از این مشخصه‌ها پرداخته است.

شکل ۲ خلاصه‌ای از مشخصه‌های فقر (فیروزنیا، رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۲؛ ازکیا، ۱۳۸۱)

همان‌طور که مشاهده می‌شود فقر از دیدگاه‌های متعدد سنجش و ارزیابی شده است که یکی از مهم‌ترین آنان فقر غذایی یا میزان مصرف کالری روزانه است. فقر کالری یا غذایی می‌تواند جنبه‌های مهمی از فقر را پوشش دهد. فقر از نظر کالری به معنای آن است که میزان کالری دریافتی افراد از حد استاندارد پایین‌تر باشد (Finan & et al, 2005). این نوع فقر می‌تواند جنبه‌های مالی فقر را نیز پوشش دهد، زیرا مقدار کالری دریافتی وابستگی زیادی به وضعیت مالی افراد دارد (Bonfiglioli, 2007). این نوع از فقر (فقر کالری) عدد مطلق برای فقر افراد به دست نمی‌دهد، اما می‌تواند فقر افراد را نسبت به هم به دست دهد (Allen, 2004)؛ Blackden and Chitra, 1999) و مقایسه فقر را میسر سازد. هدف از استفاده از روش‌های سنجش فقر، به دست آوردن عددی مطلق برای اندازه‌گیری فقر نیست بلکه هدف مقایسه فقر است (راوالیون، ۱۳۷۶) و استفاده از روش فقر کالری این مهم را میسر می‌سازد. به این ترتیب می‌توان از روش محاسبه مصرف کالری برای تعیین خط فقر استفاده کرد. برای این منظور باید میزان یک سبد خاص از کالا به طور دقیق مشخص شود تا ارزش پولی آن سنجش شده و در نتیجه مقدار پولی خط فقر تعیین شود. برای رسیدن به این مهم، بهترین راه این است که سبد کالا برحسب ارزش‌های عمده غذایی مانند کالری سنجش شود و سپس میزان مواد غذایی لازم برای تأمین کالری تعیین شده، مشخص گردد. آن‌گاه براساس قیمت‌های بازار، قیمت هر کالری محاسبه شده و مجموع با درآمد خانوار مقایسه شود. اگر درآمد خانوار برای تأمین مقدار کالری ضروری کافی باشد، آن خانوار بالای خط فقر قرار می‌گیرد و اگر کافی نباشد، زیر خط فقر محسوب می‌شود. بنابراین روش به دست آوردن خط فقر به صورت زیر خواهد بود:

میزان کالری مورد نیاز \times قیمت کالری و مواد غذایی در بازار = خط فقر

در گذشته‌ای نه چندان دور مقدار کالری استاندارد ۲۲۰۹ کالری پیشنهاد شده بود (Faugeras and Hoummada, Klapisch, 2006)، اگر چه در آمار اخیر مقدار ۲۳۰۰ کالری از سوی مؤسسه تغذیه به عنوان متوسط مصرف روزانه هر خانوار تعیین شده است و سپس افرادی که در کشور بر اساس طرح هزینه و درآمد خانوار کم‌تر از مقدار معین شده

مصرف می‌کنند، زیر خط فقر و افرادی که بیش تر مصرف می‌کنند بالای خط فقر در نظر گرفته شده است.

با بررسی منابع مختلف این نتیجه به دست می‌آید که متخصصان رشته‌های گوناگون علل متنوعی را برای فقر ذکر کرده‌اند. در حالت کلی می‌توان دیدگاه‌های مختلف درباره عوامل مؤثر بر فقر را به صورت دیدگاه‌های اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی طبقه‌بندی کرد. پدیده فقر از نظر بسیاری از مکاتب فکری و متخصصان علم اقتصاد به عنوان پدیده کلان اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است. با این حال در تعدادی از مطالعات فقر یک پدیده خرد اقتصادی در نظر گرفته شده است که می‌توان با استفاده از مبانی اقتصاد خرد به تجزیه و تحلیل آن پرداخت. این مطالعات به این مسأله اشاره دارند که فقرا نیز همانند سایر افراد، دارای یک رفتار عقلانی هستند و سعی در حداکثرسازی درآمد و رفاه خود دارند ولی با توجه به مشکلاتی که در رابطه با ارائه یک نظریه منسجم در این راستا و برقراری یک ارتباط منسجم میان توابع رفاه اجتماعی، مطلوبیت و معیارهای فقر وجود دارد، استفاده از این مدل برای تجزیه و تحلیل عوامل مؤثر بر حجم و شدت فقر با اشکال مواجهه است (حسن‌زاده، ۱۳۷۹) (Bourguignon Francisco, Nora, 2005). از نظر مرتن وقتی فقر گسترش پیدا می‌کند که جامعه ابزار و امکانات تولید ثروت را یکسان توزیع نمی‌نماید و استعداد و توانایی اعضای جامعه برای تلاش مشروع نیز به طور یکسان پرورش پیدا نمی‌کند (قاسمیان، ۱۳۸۵). فقر نتیجه شکست‌های شخصی و فقط یک مسأله درآمدی نیست. فقر به طور مستقیم با سلامتی، آموزش، مسکن، فرصت‌های سیاسی و دیگر عوامل مرتبط است (Palmer, 2007 ; Mendola 2007 Christiansen and Lionel, 2007). بعلاوه، فقر، موقعیت‌های اجتماعی فقرا را بدتر می‌کند و دخالت آنان در اجتماع را کاهش می‌دهد. علاوه بر عوامل مذکور، سیاست‌های اقتصادی و سیاسی نیز می‌توانند در فقیر کردن مردم مشارکت داشته باشند (Dzeidzic, 2007).

در دیدگاه اکولوژیکی فقر به صورت پدیده‌ای بررسی می‌شود که ناشی از عوامل مختلفی است. این دیدگاه مجموعه‌ای از عوامل جغرافیایی را علت فقر می‌داند. عوامل جغرافیایی شامل بسیاری از عوامل مانند موقعیت جغرافیایی، شرایط آب‌وهوایی، منابع طبیعی، سوانح و بلایای طبیعی،

ژئومورفولوژی، خاک و پوشش گیاهی، پراکندگی تسهیلات، امکانات و خدمات می‌شود (رفیع‌پور، ۱۳۸۴؛ چمبرز، ۱۳۷۶؛ چمبرز، ۱۳۷۶) (Witherick, 2001; Otsuka, 2000).

البته در این دیدگاه فقط عوامل جغرافیایی نیستند که در فقر مؤثر هستند. توجه خاص این دیدگاه به عوامل جغرافیایی است اما به دیگر عوامل مانند سیاست‌گذاری‌ها و آثار آن بر فقر نیز اهمیت داده می‌شود. توجه به عوامل جغرافیایی به عنوان تنها عوامل مؤثر بر فقر می‌تواند محقق را در دام جبر جغرافیایی گرفتار سازد. از سوی دیگر اهمیت ندادن به دیدگاه جغرافیایی کلی‌نگری را از محقق سلب می‌کند و به طور مسلم راه حلی قاطع را به دست نمی‌دهد. برنامه‌های کاهش فقری که براساس یک دیدگاه غیرسیستمی بنیان نهاده شده‌اند، نمی‌توانند پاسخ مناسبی به شرایط فقر دهند و تأثیر کاملی بر کاهش فقر به جای گذارند (World Bank, 2004; Wayne, 2006; Dalal-clyton and Stephen Bass, 2002; Mendola, 2007).
جدول ۲ به تبیین پاره‌ای از عوامل اقتصادی و اجتماعی فقر پرداخته است.

جدول ۲ عوامل اقتصادی و اجتماعی ایجاد فقر (فیروزنیا، افتخاری ۱۳۸۲؛ ازکیا، ۱۳۸۱)

عوامل اجتماعی	عوامل اقتصادی
۶. حوادث احتمالی و رسوم اجتماعی: خانوارهای فقیر در مقابل حوادث احتمالی توان مقاومت کم‌تری دارند.	۱. میزان مساحت زمین زراعی و تعداد دام: پایین بودن مساحت زمین زراعی، باعث تخریب چراگاه‌ها و آب‌های زیرزمینی می‌شود.
۷. سطح آموزش: بی‌سوادی و نبود امکانات آموزشی مناسب باعث عدم آگاهی فقرا و ادامه فقر می‌شود.	۲. بیکاری پنهان و کم‌کاری: به دلیل وسعت کم زمین‌های کشاورزی و نامرغوب بودن آن یا نداشتن زمین، تنها منبع درآمد عرضه نیروی انسانی خواهد بود که همه دچار بیکاری فصلی هستند.
۸. میزان آشنایی با قوانین و حقوق خویش: عدم آگاهی و آشنایی با قانون باعث قربانی شدن خانوارهای روستایی به وسیله ثروتمندان می‌شود.	۳. سطح درآمد: نتیجه بیکاری پنهان، درآمد کم است که باعث کاهش سرمایه‌گذاری و تقاضای واقعی می‌شود.
۹. تطابق و سازگاری با فقر: به دلیل عدم توانایی در خروج از فقر به آن عادت می‌کنند و آن را به نسل‌های بعد منتقل می‌نمایند.	۴. قدرت چانه‌زنی برای کسب منابع کمیاب و باارزش
۱۰. عوامل فرهنگی: وجود بعضی از موانع و اجتماعی، باعث طولانی شدن و گاه متوقف شدن تغییرات اقتصادی می‌شود.	۵. اثر برنامه‌ریزی شهری

براساس قطعنامه همایش جهانی در مورد اصلاحات ارضی و توسعه روستایی که در سال ۱۹۶۶ تشکیل شد، یکی از اهداف اصلی توسعه روستایی کاهش فقر ذکر شده (زاهدی مازندرانی، ۱۳۸۴) که

البته استراتژی‌های مختلفی برای دستیابی به آن نیز ارائه شده است از جمله بانک جهانی که استراتژی‌های جدید کاهش فقر از منظر حکمرانی خوب را در چهار بخش افزایش قابلیت دسترسی فقرا به خدمات اساسی، ایجاد فرصت‌های اقتصادی از طریق افزایش دسترسی به بازارها، ایجاد تور ایمنی مناسب در برابر شوک‌های اقتصادی و تأمین امنیت فقرا در برابر فساد، جرم و جنایت بیان کرده است.

در برنامه چهارم توسعه نیز تکالیف متعددی برای کاهش فقر و نابرابری بر عهده دولت قرار داده شده است. در تمامی این موارد رویکرد غالب، تقویت برنامه‌های توانمندسازی و کاستن از راهکارهای مبتنی بر کمک‌های مستقیم و یا خیریه‌ای است. برای مثال در ماده ۹۵ قانون مذکور دولت مکلف شده به منظور استقرار عدالت و ثبات اجتماعی، کاهش نابرابر اجتماعی و اقتصادی، کاهش دهک‌های درآمدی و توزیع عادلانه درآمد در کشور و نیز کاهش فقر و محرومیت و توانمندسازی فقرا اقداماتی را در دستور کار قرار دهد. تحقق اهداف فوق بدون شناخت و ارزیابی علمی از وضعیت موجود فقر و نابرابری و جستجوی راهکارهای مناسب برای کنترل وضعیت ممکن نیست (قاسمیان، ۱۳۸۵). این تحقیق می‌تواند گامی کوچک برای شناخت وضعیت موجود باشد تا اقدامات متناسبی برای کاهش فقر انجام شود.

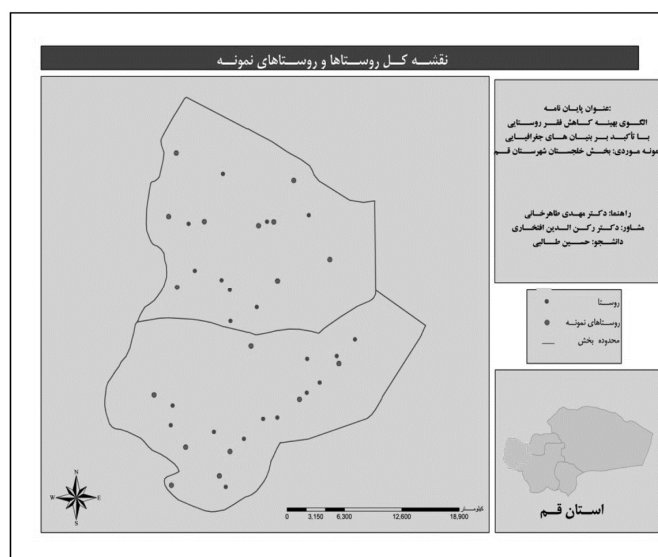
۳- مواد و روش‌ها

در این تحقیق برای شناسایی عوامل مؤثر بر فقر و شاخص‌های آن از شیوه کتابخانه‌ای استفاده شده است. نخست با بررسی تحقیقات انجام شده در مناطق مختلف جهان عواملی که در شکل‌گیری فقر مؤثر بوده‌اند شناسایی و سپس در تنظیم پرسشنامه و بررسی‌های میدانی از آن‌ها سود برده شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر، جمعیت روستایی بخش خلجستان شهرستان قم بوده که در آبان ماه ۱۳۸۵، ۲۷۶۱ خانوار بوده‌اند. این تعداد خانوار در ۳۳ روستای دارای سکنه بخش توزیع شده‌اند. به منظور ارزیابی و سنجش شاخص فقر، واحد تحلیل در فرایند تحقیق خانوار در نظر گرفته شده و پرسشنامه‌ها براساس نظریات سرپرست خانوار در سطح ۱۷ روستا تکمیل شده‌اند. روش نمونه‌گیری به شکل تصادفی طبقه‌ای بوده و با توجه به تعداد خانوارهای ساکن در هر روستا با توجه به فرمول کوکران تعداد ۲۶۵ نمونه برآورد و اقدام به تکمیل پرسشنامه‌ها شده است.

جدول ۳ تعداد و حجم نمونه‌ها در هر روستا را نشان می‌دهد. تعیین روستاهای نمونه نیز با توجه به پراکندگی، توپوگرافی، جمعیت و همگنی روستاها مطابق با شکل ۳ انجام شده است (رفیع‌پور، ۱۳۸۴؛ حافظ‌نیا، ۱۳۸۱).

جدول ۳ تعداد نمونه‌های گرفته شده از هر روستا

روستا	فراوانی	درصد	روستا	فراوانی	درصد
مهرزمین	۲۱	۷/۹	فوجرد	۱۹	۷/۲
چاهک	۱۵	۵/۷	نایه	۲۳	۸/۷
انجیله	۱۹	۷/۲	وشاره	۲۱	۷/۹
نویس	۲۰	۷/۵	موجان	۱۱	۴/۲
قاهان	۱۹	۷/۲	جریک آغاج	۱۰	۳/۸
بنابر	۱۲	۴/۵	ورزنه	۱۰	۳/۸
کهندان	۲۰	۷/۵	احمدآباد	۱۰	۳/۰
وسفنوجرد	۱۲	۴/۵	زیزگان	۱۳	۴/۹
اسفید	۱۲	۴/۵	جمع	۲۶۵	۱۰۰

شکل ۳ توزیع جغرافیایی روستاهای نمونه

پرسشنامه استفاده شده در این تحقیق از دو بخش اساسی تشکیل شده است. بخش اول پرسشنامه به میزان مصرف کالری خانوارهای نمونه و بخش دوم نیز به اطلاعات زمینه‌ای خانوار اختصاص پیدا کرده است. در این تحقیق برای سنجش فقر از شاخص مصرف کالری استفاده شده است. در مرحله اول با تهیه اقلام عمده مصرفی خانوار مقدار مصرف کل خانوار به وسیله پرسشنامه سنجش شد. سپس با توجه به کالری هر یک از مواد غذایی، مقدار کالری مصرفی کل خانوار به دست آمد. در مرحله دوم استاندارد برای میزان مصرف کالری افراد خانوار در نظر گرفته شد. همان‌گونه که در جدول‌های ۴ و ۵ مشاهده می‌شود، این استاندارد با توجه به سن، جنس و شغل افراد متفاوت در نظر گرفته شده است. سپس با مقایسه میزان مصرف کالری خانوار و مقدار استاندارد مصرف مواد غذایی براساس جدول ۶، شاخص انحراف از میزان کالری استاندارد برآورد و به عنوان شاخص فقر نسبی خانوارهای نمونه مبنای مقایسه قرار گرفته است.

جدول ۴ استاندارد مصرف کالری روزانه به تفکیک جنسیت و سن

مقدار کیلو کالری درروز	سن	جنس
۱۳۰۰	۳-۱	دختر و پسر
۱۶۰۰	۶-۳	
۲۱۰۰	۹-۶	
۲۴۰۰	۱۲-۹	پسران
۳۰۰۰	۱۵-۱۲	
۳۳۰۰	۱۸-۱۵	
۲۲۰۰	۱۲-۹	دختران
۲۵۰۰	۱۵-۱۲	
۲۴۰۰	۱۸-۱۵	

جدول ۵ استاندارد مصرف کالری روزانه به تفکیک شغل

مرد	زن	سن	شغل
۱۶۰۰	۱۴۰۰	بالاتر از ۶۵ سال	بازنشسته
۱۸۰۰	۱۶۰۰	۲۵-۴۵ سال	زن خانه‌دار
۲۲۰۰	۱۹۰۰	۲۰-۵۰ سال	کارمند اداری
۲۵۰۰	۲۲۰۰	۲۰-۵۰ سال	تکنسین
۲۸۰۰	۲۴۰۰	۲۰-۴۵ سال	کارگر صنایع

جدول ۶ مقدار کالری مواد غذایی

مقدار کالری در ۱۰۰گرم	مواد غذایی
۲۵۰	نان
۳۲۰	گوشت قرمز (گوساله، گوسفند)
۲۰۰-۱۰۰	گوشت سفید (مرغ و ماهی)
۱۰۰	لبنیات (ماست، دوغ)
۹۰۰	کره- خامه
۸۹۰	روغن گیاهی و حیوانی
۷۵	انواع میوه و سبزیجات
۳۵۰	انواع حبوبات
۴۰۰	قند و شکر
۱۰۰	تخم مرغ
۳۶۰	برنج

همچنین متغیرهای زمینه‌ای تحقیق به دو گروه عوامل اقتصادی و اجتماعی طبقه‌بندی شدند. در بخش عوامل اقتصادی متغیرهایی چون شغل اول سرپرست خانوار، تعداد دام، میزان زمین‌های زیر کشت، بیکاری، مدت زمان بیکاری، انجام فعالیت‌های جانبی، شاخص تجهیزات و شاخص تأسیسات در واحد مسکونی و در بخش عوامل اجتماعی متغیرهایی مانند سن، سطح تحصیلات سرپرست خانوار، استفاده از خدمات نهادهای حمایتی، بیمه، نوع بیمه، معلولیت یک نفر از افراد خانوار، شاخص مشارکت اجتماعی و شاخص محرومیت نسبی مورد توجه قرار گرفته است تا ارتباط آن با شاخص فقر از راه روش‌های همبستگی در محیط نرم‌افزاری SPSS سنجش و ارزیابی شود.

۴- نتایج و یافته‌های تحقیق

تحلیل و بررسی داده‌های آماری حاصل از مطالعات میدانی به نتایج ذیل منتهی شده است:

- با استفاده از میزان مصرف کالری روزانه خانوارهای نمونه به عنوان شاخص فقر از راه تحلیل خوشه‌ای اقدام به طبقه‌بندی خانوارهای نمونه در سه طبقه شاخص فقر در سطوح پایین، متوسط و بالا شد که نتایج آن در جدول ۷ نشان داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود ۵۸ درصد خانوارهای نمونه در فقر متوسط به بالا ارزیابی شده‌اند.

جدول ۷ تعداد خانوارهای طبقه‌بندی شده از نظر فقر کالری

درصد	تعداد نمونه‌ها	انحراف از میانگین مصرف کالری	طبقه فقر
۴۲	۱۱۲	-۶۷۵ تا -۱۰۰	پایین
۵۰	۱۳۴	+۱۰۰ تا +۱۰۰	متوسط
۸	۱۹	+۱۰۰	بالا
۱۰۰	۲۶۵	جمع	

- همان‌طور که جدول ۸ نشان می‌دهد ابعاد اقتصادی و اجتماعی در تعامل با یکدیگر مهم‌ترین زمینه‌های شکل‌گیری فقر روستایی در بخش خلجستان شهرستان قم می‌باشند.

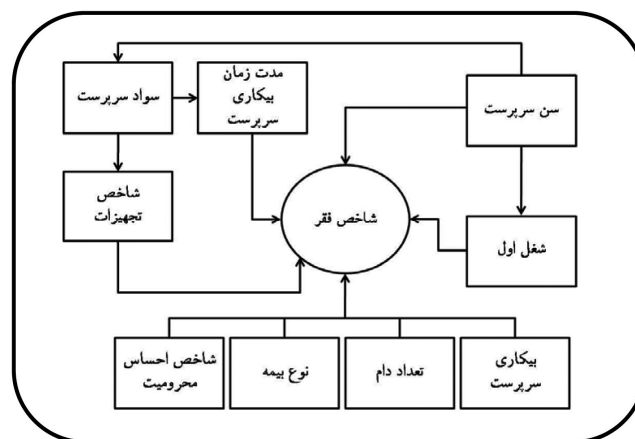
جدول ۸ ارتباط عوامل اقتصادی و اجتماعی با شاخص فقر

عوامل اقتصادی	نوع آزمون	میزان همبستگی	سطح معناداری
۱) شغل اول سرپرست خانوار	اتا	۰/۲۸	۰/۰۱
۲) تعداد دام	پیرسن	۰/۳۶	۰/۰۰۰
۳) زمین آبی، دیم، باغات، تعداد قطعات زمین	فاقد رابطه معنادار		
۴) بیکاری	اتا	۰/۱۱	۰/۰۲۵
۵) مدت زمان بیکاری	پیرسن	۰/۲۳	۰/۰۴
۶) تولید صنایع دستی	فاقد رابطه معنادار		
۷) شاخص تجهیزات	پیرسن	۰/۱۳	۰/۰۰۰
۸) شاخص تسهیلات	فاقد رابطه معنادار		
عوامل اجتماعی			
۱) سن سرپرست خانوار	پیرسن	۰/۲۴	۰/۰۳
۲) سطح تحصیلات	فاقد رابطه معنادار		
۳) استفاده از خدمات نهادهای حمایتی	فاقد رابطه معنادار		
۴) تحت پوشش بیمه بودن	فاقد رابطه معنادار		
۵) نوع بیمه (روستایی، خدمات درمانی و ...)	اتا	۰/۱۵	۰/۰۱۳
۶) معلولیت یکی از افراد خانوار	فاقد رابطه معنادار		
۷) سن مادر در زمان تولد اولین فرزند	فاقد رابطه معنادار		
۸) شاخص مشارکت اجتماعی	فاقد رابطه معنادار		
۹) شاخص احساس محرومیت	پیرسن	۰/۳۰	۰/۰۱

• در مقام مقایسه عوامل اقتصادی و اجتماعی می‌توان گفت که نقش عوامل اقتصادی در شکل‌گیری فقر روستایی به مراتب بیش‌تر از عوامل اجتماعی است. از ۹ زمینه اقتصادی، ۶ زمینه دارای ارتباط مستقیم با شاخص فقر بوده‌اند و از ۹ زمینه اجتماعی تنها ۳ عامل با شاخص فقر دارای همبستگی معنادار آماری بوده‌اند. از طرف دیگر، توجه به تأثیر هر یک از عوامل اقتصادی و اجتماعی در توجیه فقر روستایی نشان می‌دهد که از میان عوامل اقتصادی تعداد دام و شاخص تجهیزات در واحد مسکونی و از میان عوامل اجتماعی شاخص احساس محرومیت بیش‌ترین تأثیر را بر فقر روستایی داشته‌اند.

• تحلیل جهت‌های عوامل تأثیرگذار مستقیم و غیر مستقیم بر شاخص فقر روستایی مبتنی بر میزان مصرف کالری در منطقه مطالعه شده از الگوی زیر متناسب با شکل ۴ تبعیت می‌کند. همان‌طور که مشاهده می‌شود برای مثال سن سرپرست خانوار به طور مستقیم بر شاخص فقر اثر می‌گذارد. این اثرگذاری به طور غیر مستقیم نیز از طریق رابطه معنادار به متغیرهای دیگر از جمله شغل اول و سواد سرپرست خانوار اعمال می‌شود. میزان سواد سرپرست خانوار به طور غیرمستقیم از طریق شاخص تجهیزات و مدت زمان بیکاری سرپرست خانوار بر شاخص فقر مؤثر است. شاخص احساس محرومیت که خود از اجزای مختلفی شکل گرفته است، بر شاخص فقر مؤثر بوده است.

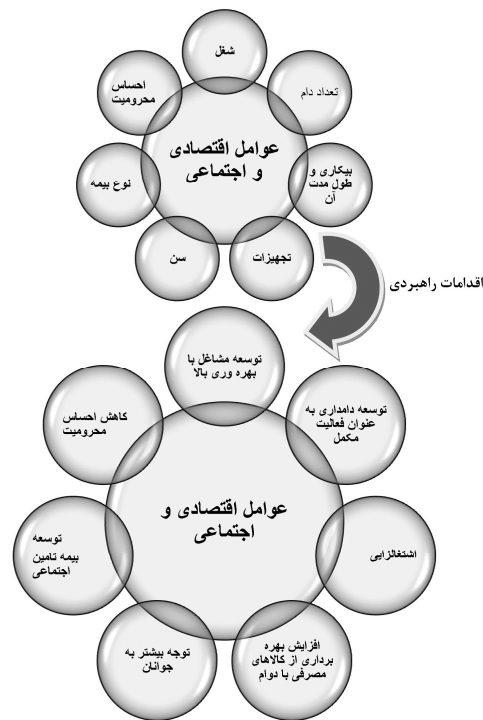
شکل ۴ عوامل مؤثر بر شاخص فقر مصرف مواد غذایی

۵- نتیجه‌گیری

در موجودات زنده، منظور از فقر غذایی کاهش شدید در مصرف ویتامین، مواد مغذی و انرژی می‌باشد. فقر غذایی، نوع شدیدی از سوء تغذیه است. در انسان فقر غذایی طولانی مدت به مدت یک تا دو سال سبب آسیب دیدگی دائمی اندام‌های بدن شده و در نهایت منجر به مرگ می‌شود. فقر به عنوان یکی از عوامل مؤثر در ناامنی غذایی و سوء تغذیه مطرح است و براساس بررسی‌های انجام شده در ۲۰ درصد خانواده‌های ایرانی فقر و کم غذایی به صورت مزمن وجود دارد. بر این اساس اگر یکی از اهداف مهم توسعه انسانی را زندگی در سلامت و رفاه بدانیم، در آن صورت دست یافتن به سطح مناسبی از سلامت و امنیت غذا و تغذیه‌ای یکی از مقاصد جدی در سیاست‌گذاری‌های ملی بویژه در مناطق روستایی شناخته می‌شود. امنیت غذایی وقتی به وجود می‌آید که همه آحاد جامعه اعم از شهری و روستایی در تمام اوقات دارای دسترسی فیزیکی و اقتصادی به غذای کافی، سالم و مغذی برای تأمین نیازهای تغذیه‌ای و به‌ترجیح غذایی خود باشند. در جمع‌بندی و ارزیابی‌های انجام شده در سطح کشور تبیین شده است که الگوی مصرف مواد غذایی و تغذیه در ایران به‌خصوص در مناطق روستایی از کیفیت مطلوبی بویژه مصرف سبزی، میوه، شیر، لبنیات و گوشت برخوردار نیست. بر این اساس در اجرای قسمتی از بند (۱) اصل (۳) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و به استناد بند (و) ماده ۹۵ برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دولت موظف شده است تا برای پی‌ریزی اقتصادی صحیح و عادلانه براساس ضوابط اسلامی و برای ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه تغذیه، همه امکانات خود را به کار برد. بر این اساس دستورالعمل اجرایی طرح کاهش فقر غذایی خانواده‌های کم‌درآمد بویژه در مناطق روستایی در جلسه مورخ ۸۸/۸/۱۹ کمیته ملی کاهش فقر غذایی خانواده‌های کم‌درآمد، به تصویب رسیده و از تاریخ ۸۸/۱۱/۱ اجرایی شده است. بر این اساس پی‌ریزی تحقیقات همه جانبه در سطح سکونتگاه‌های روستایی به منظور شناخت وضع موجود تغذیه خانوارهای روستایی و نیز شناسایی و تبیین عوامل مؤثر بر شیوع فقر غذایی از اهمیت ویژه‌ای به‌خصوص در راستای هدف‌مندی‌سازی یارانه‌ها برخوردار شده است. در این راستا تحقیق انجام شده در منطقه روستایی خلجستان استان قم نشان داد که عوامل اقتصادی و اجتماعی به‌طور توأمان

تشدید کننده فقر روستایی با تأکید بر فقر غذایی بوده‌اند، در این صورت به نظر می‌رسد الگوی بهینه کاهش فقر غذایی در مناطق روستایی باید ترکیب متعادلی از عوامل فوق را مورد توجه قرار دهد. مبانی نظری تحقیق مبین آن است که عوامل اجتماعی و اقتصادی، فقر غذایی را شکل می‌دهند و از سوی دیگر، عوامل و زمینه‌های اقتصادی نقش بیشتری را در این راستا ایفا می‌کنند. بر اساس محورهای مورد تأکید در یافته‌های تجربی تحقیق می‌توان شکل ۵ را در جهت کاهش فقر روستایی با تأکید بر فقر غذایی پیشنهاد کرد.

شکل ۵ اقدامات راهبردی در جهت کاهش فقر روستایی با تأکید بر فقر غذایی

۶- منابع

- ازکیا م. (۱۳۸۱)؛ «آسیب‌پذیری و توسعه مطالعه موردی: منطقه روستایی گرمسار»؛ فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰.

- پروین س. (۱۳۷۲)؛ زمینه‌های اقتصادی فقر در ایران؛ رساله دکتری دانشگاه تربیت مدرس.
- جباری ح. (۱۳۸۵)؛ « رویکردهای اجتماع مدار در برنامه‌های کاهش فقر»؛ فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۸.
- چمبرز، ر. (۱۳۷۶)؛ توسعه روستایی اولویت‌بخشی به فقرا؛ ترجمه مصطفی ازکیا، دانشگاه تهران.
- حافظ‌نیا، م. (۱۳۸۱)؛ روش تحقیق در علوم انسانی؛ انتشارات سمت.
- حسن‌زاده ع. (۱۳۷۹)؛ « بررسی عوامل مؤثر بر فقر مطالعه موردی: ایران»؛ فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، شماره ۴- ۵.
- دینی ترکمانی ع. (۱۳۸۵)؛ « یارانه‌ها، رشد و فقر»؛ فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۸.
- راغفر ح. (۱۳۸۴)؛ « ساختار قدرت در ایران»؛ فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۷.
- راولیون، م. (۱۳۷۶)؛ مقایسه فقر؛ وزارت جهاد سازندگی.
- رفیع‌پور ف. (۱۳۸۴)؛ کندوکاوها و پنداشته‌ها مقدمه‌ای بر روش‌های شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی؛ تهران: شرکت سهامی انتشار.
- زاهدی مازندرانی م. (۱۳۸۴)؛ « فقر روستایی، روند و اندازه‌گیری آن در ایران»؛ فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۷.
- سایث آ. (۱۳۷۵)؛ راهبردهای توسعه و روستاییان فقیر؛ وزارت جهاد سازندگی.
- صادقی ح.، شقاقی شهری و. و اصغرپور ح. (۱۳۸۴)؛ « تحلیل عوامل اقتصادی اثرگذار بر جرم در ایران»؛ تحقیقات اقتصادی، شماره ۳۸.
- فیروزنیا ق. رکن‌الدین افتخاری ع. (۱۳۸۲)؛ جایگاه روستا در فرایند توسعه ملی از دیدگاه صاحب‌نظران؛ تهران: انتشارات مؤسسه توسعه روستایی ایران.
- قاسمیان، س. (۱۳۸۵)؛ «کاهش فقر در ایران: چالش‌ها و افق‌ها»؛ فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۸.
- طرازکار، م.، زیبایی م. (۱۳۸۳)؛ «بررسی معیارهای رفاه اجتماعی و توزیع درآمد و فقر در جوامع روستایی و شهری مطالعه موردی: استان‌های فارس، اصفهان و سمنان»؛ فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۴۸.

- Alam A., Matma M., Ruslan Y., Edmondo M., Nora D., Ellen H., Ervin T. (2005); Growth, poverty and inequality; The World Bank, Washington D.C.
- Allen P. (2004); Together at the table: Sustainability and sustenance in the American agrifood system; The Pennsylvania State University, USA.
- Bedi T., Aline C., Marcus C., Markus G., Nigel T. (2006); Beyond the numbers, understanding the institutions for monitoring poverty reduction strategies; The World Bank, Washington D.C. .
- Bhawan K. (2001); Report of working group rural poverty alleviation programs; Ministry of Rural Development, New Delhi.
- Blackden M., Bhanu Chitra (1999); Gender, growth, and poverty Reduction; The World Bank, Washington D.C.
- Bonfiglioli A. (2007); Food and the poor; United Nation Capital Fund, New York.
- Bourguignon F. and Francisco H.G Ferreira, Nora Lustig (2005); The microeconomics of income distribution dynamics in east asia and latin America; The World Bank, Washington D.C. .
- Christiansen L., Demery L. (2007); Down to earth, agriculture and poverty reduction in Africa; The World Bank, Washington D.C. .
- Dalal-clyton B., Bass S. (2002); Sustainable development strategies ; Earth Scan Publication, London, UK.
- Dzeidzic N. (2007); World poverty; Thomson Gale Publication, Texas, USA.

- Deferranti D., Guillermo E., Perry W. F., Daniel L. (2005); Beyond the city: The rural contribution to development; The World Bank, Washington D.C.
- Faugeras P., Hoummada A., Klapisch R. (2006); Sharing knowledge across the mediterranean area; IOS Press, Amsterdam, Netherland.
- Finan F. & et al (2005); Measuring the poverty reduction potential of land in rural Mexico; Journal of Development Economics, No. 77.
- Hall D., KirkPatrick I., Mitchell M. (2005); Rural tourism and sustainable business; Channel View Publication, USA.
- Hazlitt H. (1996); the conquest of poverty; The Foundation of economic education; New York.
- Inter- American Development Bank (1998); Rural poverty reduction; Washington D.C.
- Kotlymov V.M., Komarova A. I. (2007); Elsevier's Dictionary of Geography; Moscow, Russia
- Lemmi A, Gianni B. (2006); Fuzzy set approach to multidimensional poverty measurement; Springer Science + Business Media, USA.
- Mendola M. (2007); An agricultural technology adoption and Poverty reduction: A propensity-score matching an analysis for rural Bangladesh; Food Policy, No. 32.
- Narayan D. P. (2002); Empowerment and poverty reduction; The World Bank, Washington D.C.
- Otsuka K. (2000); Role of agriculture research in poverty reduction; Food Policy, No. 25.

- Palmer R. (2007); Skills for work: From skills development to decent livelihoods In Ghana's rural informal economy; International Journal of Educational Development, No. 27.
- Saches J.D (2005); The end of poverty, economic possibilities for our time; The Penguin Press, New York
- Srivan T. N. (2000); Poverty and under nutrition in south Asia; food policy, No. 25.
- Warf B. (2006); Encyclopedia of human geography; Sage Publication, USA.
- Wayne N. (2006); Economic development; Cambridge University Press.
- Witherick M. (2001); A modern dictionary of geography; Arnold Student Reference, Great Britain, London.
- World Resources Institute (2005) ; The wealth of the poor; Managing Ecosystem to Fight Poverty, .6
- World Bank (2000); A study on ways to support rural poverty reduction projects; Final Report.
- Yifu Lin J., Liv P. (2006); Economic development strategy, openness and rural poverty; United Nation University, Research No. 2006/43.
- World Bank (2000); A study on ways to support rural poverty reduction projects; Final Report.
- World Bank (2004); Education in Rwanda; Washington D.C.